

KETTŐS ZENEI HANGJELZÉSŰ GLORIA A MAGYAR
NEMZETI MŰZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

(Egy szövegközi hasonmással.)

Könyvtárunk *Cod. lat. 14.* jelzésű kolligatuma régi hártya-kéziratok töredékeiből, nagyjából egyházi szerkönyvekéből áll. E töredékek egyike, valószínűleg egy tonariumból való megcsontított levél, különös figyelmünkre méltó. A hártyalapon látható hajtási gyűrődésekből következtetni lehet arra, hogy kötési tábláról való. A kis helyen látható ragasztószer nyoma szerencsére kevés kárt tett az írásban.

Hártánk a szerkönyv ama részéből való, amelyben a nagy doxologia a különféle tónusok szerint volt egymásután leírva. A dallamok e szerkönyvben a német íróiskola neumáival¹ voltak rögzítve s csupán töredékünk — szerencsénkre teljes — Gloria-szövegén találunk kettős zenei hangjelzést, t. i. neumatikust és alfabetikust.

Az egyházi dallamokat hosszú ideig neumákkal jegyezték fel. E neumák — a mi esetünkben ú. n. accentus neumákról van szó — a hang magasságát pontosan megállapító F vonal feltűnésétől kezdve nyugaton a quadratikus, német földön s az ennek kultúrhatása alatt álló vidékeken a gótikus hangjelzéssé alakultak át, míg az idők további folyamán a mensurális hangjelzésen keresztül kifejlődött a mai hangjegyírás. A neumákat jellemzi, hogy a dallam irányát rögzíti meg grafikus képben, de nem közli velünk a hang pontos helyét a hangsorban. A dallamot tehát az emlékezet őrít meg s adta tovább nemzedékről-nemzedékre. Annak dacára, hogy

¹ A zenei paleografiára vonatkozó irodalomból lásd *Paléographie Musicale* I—VIII. kötet. BANNISTER: *Paleographia Musicale Latina*. WAGNER P.: *Neumenkunde*. — Magyarul ISOZ K.: *Latin zenei paleográfia és a Pray-kódex zenei hangjelzése* c. munkája tárgyalja részletesen a kérdést.

az emlékezet csodálatos híven tartotta fenn a dallamokat, amiről a legkülönfélébb helyekről és korokból való írott emlékek egybevetése tett tanubizonyosságot,¹ mégis félték a régiek, hogy valamely melódia a kereszténység térfoglalásával a legtávolabb eső helyekre elkerülvén, vándorlásai között némi módosulást vagy megcsonkítást szenvedhet. Hogy tehát *a dallam egyes hangjainak helyét a hangsorban* feltétlen pontossággal rögzíthessék meg, a neumákon, — tehát jelíráson — kívül eső téren kerestek segítséget s ezt a betűírásban vélték föltalálni. A betűsor felhasználására többféle kísérletet tettek. Ezek közül csak azt a rendszert ismertetjük, amellyel töredékünkben találkozunk, t. i. azt, amelyben a diatonikus hangsor két oktávjának egyes hangjait letről felfelé haladva az ábécé egyes betűivel a-tól p-ig jelezték és pedig vagy csupa maiuscula, vagy csupa minuscula betűvel. Az alfabetikus zenei hangjelzés nem volt a középkor találmánya, hanem BOETIUS «De Institutione Musicae»-jén keresztül a keresztény középkorba átszivárgott ókori görög betűsoros hangjelzési módnak a szükséghez mért alkalmazása. Az alfabetikus zenei hangjelzés csupán tanítói célt szolgált,² azért emlékei inkább zenei traktatusokban, mint praktikus muzsikában maradtak fenn. Hogy tehát a neumákkal jelzett dallam irányát pontosan megrögzítsék, a neumákhoz vagy hozzáírták az ábrázolt hangok jelzését betűkben³ — ezek pótló bejegyzések voltak —, vagy pedig a liturgikus szöveg fölé egy sorban az alfabetikus zenei hangjelzést és egy második sorban a neumákat írták, ami az egyidejűségnek tanujele. E kettős zenei hangjelzésű (ú. n. bilinguis) feljegyzések rendkívül ritkák s minden bizonnyal tanítói⁴ és megőrzési (konzerváló) célzattal történtek. Efajta em-

¹ Lásd a solesmes-i bencések nagyszerű munkáit.

² POTHIER: Les mélodies grégoriennes d'après la tradition. 28. l.: «La notation alphabétique est... une notation proprement et exclusivement didactique».

³ Paléographie Musicale, VII. köt. 13. l.: «...l'écriture neumatique donnait le rythme générale de la phrase; la traduction littérale ne laissait aucun doute sur la mélodie».

⁴ WAGNER: Einführung in die gregorianischen Melodien. II. Neumenkunde. I. kiad. 121. lap: «Sie [t. i. die Doppelschrift] erscheint vielmehr als Nothbehelf und empfahl sich nur als didaktisches Hilfsmittel beim Studium».

lékek közül méltán a legnagyobb hírvű a Montpellier-i École de Médecine H 159 jelzésű bilinguis kódexe. Ez az emlék is azt igazolja, hogy nem templomi használatra, hanem oktatói céllal készült, mert az énekek benne hangnemek szerint vannak csoportosítva s nem követik egymást liturgikus sorrendben.

A neumatikus hangjelzési módnak előnye, hogy számos oly zenei finomságot tudott érzékeltetni, amelyek a szigorúan vett hangsorokon kívül eső hangközökre, ékítési módokra, stbikre vonatkoztak. Úgy a Guidó-féle vonalrendszer, mint a betűsoros hangjelzési mód nem lévén alkalmas ezeknek megrögzítésére s illetve pontos megállapítására, ez a dallamokat a diatonikus hangsorba beszorította s előadási módját is megegyeszerűsítette. Mindezekből kiviláglik, hogy a gyér számban fennmaradt bilinguis emlékek mindegyike méltó figyelmünkre.

A *Cod. lat. 14*-ben őrzött töredék egy terniónak két középső levele, amire a szövegnek a négy lapon való zavartalan folytatásából lehet következtetni. Az első levél *r.*- és *v.*-jének felső szélén, közvetlenül az írás első sora felett látható a kötésre való felhasználásból származó türemkedés, kopás, sőt a ragasztószer nyoma is. A második levél jobb oldalából annak kb. egyharmada teljes hosszában le van vágva. A két levél írása fraktura s a neumák német típusúak s a XII. századra vallanak. A két levelen mindvégig a nagy doxológiának szövege ismételtetik s mindegyik melódiája más-más. Az első levél *r.*-jén van hat sor szöveg, mely befejezője az elveszett levélen megkezdett Gloriának, ezt követi a tanulmányunk tárgyául szolgáló Gloria két szó híján, mert a befejező ... *patris amen* a levél *r.*-jára került, ahol e szöveg egyszer teljesen s egyszer *Domine fili uni*-ig bezárólag van írva; hogy a második levélen *genite JHV XPE*-vel folytattassék, ugyanezen a lapon még egyszer teljesen s a túloldalon kétszer ismételtetik a Gloria szövege, másodszer természetesen csonkán. Épen úgy csonka a későbbi kéztől származó Gloria-szöveg, melyen szintén vannak alfabetikus melódia-jelzések a neumákon kívül, de csak oly helyeken, amelyek az egykori énekes szemében javításra szorultak.

Amint feljebb már említettett a betűsoros átírásnál, a dallam

egyszerűsödik s elsősorban a «szépítések» maradnak le róla. Ilyenek a quilismák hangremegtetései és a liquescens¹ szótagoknál a második, az érintett hang teljes elvesztése. A *Cod. lat.* 14-ben található bilinguis hangjelzésű Gloriának első hat sorát hasonmásban adjuk, míg az egészet modern hangjegyekkel átírva, alább közöljük. Ugyanezt a Gloriát SCHUBIGER Anselm páter az einsiedelni *Cod. Fr. I.* alapján hozza Die Sängerschule St. Gallens című jeles munkájában és pedig a Monumenta-k között a VIII. táblán 34. sz. alatt, ahol a kódexből három sornyt hasonmásban (*Glorificamus te-től Adoramus-ig*) ad, míg az Exempla-k között 59. sz. alatt, az egész szerzeményt mai hangjegyekkel átírva közli. SCHUBIGER e Gloria-dallamot BRUNÓ-nak tulajdonítja, a későbbi IX. LEÓ pápának,² ki jeles zenei képességekkel volt megáldva. Az einsiedelni kódex a dallamot F és c kulccsal ellátott négyvonalas sorokban, neumákkal őrizte meg számunkra. SCHUBIGER e neumákat modern hangjegyekkel írta át s amennyire a három sornyi hasonmásnak az átírással való összevetéséből látni lehet, feltétlen megbízhatóan.

Töredékünk alfabetikus zenei hangjelzése kétséget kizáró módon képviseli a notator által tudott dallamot, ezért az átiratunk szigorúan ezt a melódiát közli. Vessük össze tehát a betűsoros jelzés melódiáját a neumatikus hangjelzés dallamvonalával és a SCHUBIGER közölte einsiedelni *Fr. I.* kódexével.

Külső megjelenésében, mint már említettük volt, töredékünk neumái XII. századi német, tisztán írt neumák. Jellemző a virga, mely, ha egyedül jelenik meg, lent balról jobbra fel húzott vékonyodó vonal, míg összetett formájában mint virga subpuncte, vagy mint climacus s gyakran egyedül is balról jövő episemás jobbról balra lehúzott egyenlő vastag vonalka. A liquescentiát jelző neumák is gyakoriak, így az *epiphonus* (*pes liq.*), mely egy-

¹ Liquescentián értik a román nyelvek által bizonyos mássalhangzók torlódásakor az ezek között hangoztatandó semivocalist. Erről igen bő tanulmány jelent meg a *Paléographie Musicale* II. köt. 40—62. lapjain.

² I. m. 90. lap: «Ihm werden nicht nur die Composition eines Gloria in excelsis.... sondern noch eine Reihe von Gesängen.... zugeschrieben».

szeri kivétellel két hanggal (tehát *pes*-ként) íratott át. Ezzel szemben a *pes flexus liquescens* (2-ik sor *voluntatis*) csak *pes*-ként két

amen. Gloria in ex celsis deo. Et in terra pax hominibus bone voluntatis. Laudamus te Benedicimus te Adoramus te glorificamus te Gratias agimus tibi propter magnam tuam gloriam. Domine deus rex celestis. Deus pater omnipotens. Domine fili unigenite et ihu xpe. et sancte spiritus. Domine deus. Agnus

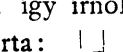
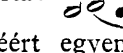
hanggal szerepel. A *cephalicus*, *virga liquescens*-nek fogatott fel s csupán egy hangot, az *oriscus* (6-ik sor *sancte*) is teljes hangot kapott. Egy *pes* (9-ik sor *patris*) csupán egy hanggal íratott át,

minek magyarázatával adósaknak kell maradnunk, mert az einsiedelni kódex ugyanezen helyen *flexa resupina*-t ír. Igen érdekes a kizárólag e'f'g' menetet jelző hangábra használata. Paleográfiai szempontból a *scandicus*-nak három grafikai képe van: 1. két *punctum* + *virga* (2-ik sorban *laudamus te*), 2. *pes* + *virga* (8-ik sor *suscipe*), 3. kampós kezdetű *pes* (1-ső sor *deo*), mely a Vatikáni II. Névtelen neuma-versének *salicus*-a. Az einsiedelni kódexnek SCHUBIGERNél hasonmásban közölt néhány sorában a doxologia első mondata *deo*-ja felett tisztán kiírt *quilisma* látható. Miután töredékünk kampós kezdésű *pes*-je a *quilisma* hangegymásutánjának megfelel, felmerülhet a kérdés, nem állunk-e egy notatori sajátossággal szemben? Miután azonban a töredékünk többi Gloriájában ismételtelen előfordul a *quilisma* szabályos formája, bizonyos, hogy itt *salicus*-t¹ írt a neumázó, amely jelet csak egyszer ír e'g'g'-vel át (alighanem tévedésből, mert az einsiedelni kódex megfelelő helyén e'g'-t ír SCHUBIGER).

Belső formájában töredékünket csak általánosságban vethetjük össze az einsiedelni *Cod. Fr. I.* Gloriájának átíratával. SCHUBIGER az átírást mai hangjegyekkel eszközölte, azt a célt óhajtván vele szolgálni, hogy minél többek előtt érthető legyen.² A modern hangjegyekben, nem tekintve a már említett egymásközötti pontos időmértékviszonyt, öntudatlan elötérbelépését, sem a *liquescentia*, sem a különleges éneklési modort kívánó neumák, mint a *quilisma* nem fejezhető ki. Ezért a részletekre összehasonlításunk nem terjedhet ki s csupán a dallamvonal nevezetesebb különbségeivel foglalkozhatik. A töredékünk nyújtotta dallammegállapítást egybevetve az einsiedelni kódex átíráásával, első pillantásra elég nagyszámú eltérést tüntet fel. Közelebről megvizsgálva ezeket, úgy látjuk, hogy jórészt a melismák megrövidüléséből származik, a mi töredékünkben 20 szótagon egy, két vagy három hanggal

¹ POTHIER, i. m. 44. lap: «Lorsque les deux punctum [a mi esetünkben a punctumokat egy ductussal összeírottaknak kell vennünk] expriment deux sons qui se suivent sur le même degré ou à un demi-ton de distance: c'est le salicus».

² I. m. IV. l.: «... weil die Noten, Schlüssel und etwelche Eigenthümlichkeiten der alten Choralschrift für manche Leser nicht so verständlich wären».

rövidebb a melisma, ami azonban a dallam törzsét (az eredeti dallam hangjait) nem érinti, míg néhány szótagon a mi töredékünk melismája 1—2 hanggal gazdagabb. A dallam vonalát az eltérések (kb. 30 eset) nem változtatják meg s csupán hat eset van, amikor a melódia vonala más hajlást nyer. Mindezen eltérések dacára félreismerhetetlenül fennáll az a tény, hogy közös forrásból merítették azok, akik egymástól távoleső helyen és időben emlékezetből írták le ugyanazt az egyházi éneket.¹ Hogy ugyanazon dallam grafikai képe és a melódia vonala látszólag különböző, annak dacára, hogy a hangok egymásutánja azonos, azt egy, a szóbanforgó Gloriából vett példán mutatjuk be. A *Gratias agimus tibi* részben az *agimus* szónál az ősmelódiában valószínűleg így követték egymást a neumák: , tehát pes subbipuncte, flexa, pes és punctum. Ma ezt így írják át hangjegyekre: , SCHUBIGER így írta: . Az összehasonlítás könnyebbé kedvéért egyenlő hangjegyekkel írjuk a most említett szöveg dallamát egymás alá és pedig a felső sorban az einsiedelni kézirat s az alsó sorban a mi töredékünkét.

a - - - gi - mus ti - bi

a - gi - mus - ti - bi

Mind a két notator a dallamra emlékezett, de a szövegbeosztás folytán ugyanazon hangegymásután dacára a melódia grafikai képe látszólag megváltozott. Például a *mus*-szótag vonala egyik esetben a másikban , pedig a melódia nem változott,

¹ POTHIER, i. m. 22. lap: «... (t. i. les neumes sont...) suffisantes pour rappeler les mélodies à la mémoire, mais ne pouvant suppléer par elles-mêmes à la tradition». WAGNER, i. m. 67. lap: «Diese (t. i. liturg. Gesangspraxis) ist im ersten christlichen Jahrtausend und noch darüber hinaus ein Singen aus dem Gedächtnis».

csak a szótag tolódott el. Ez is bizonyítja a tradíció nagy hatalmát, mely évszázadokon át megőrzött számtalan egyházi dallamot, amely egymástól távoleső vidékeken, különböző körülmények között szállott szájról-szájra, s noha véges az emberi elme, mégis egyes jelentéktelen árnyalatkülönbséggel mind megegyezik egymással, hirdetvén fennen az Isten dicsőségét.

GLORIA.

Glo - ri - a in ex - cel - sis de - o Et in ter - ra pax

ho - mi - ni - bus be - ne vo - lun - ta - tis La - u - da - mus

te Be - ne - di - ci - mus - te A - do - ra - mus - te

Glo - ri - fi - ca - mus - te Gra - ti - as a - gi - mus ti -

bi propter magnam tu - am glo - ri - am Do - mi - ne de - us rex

ce - le - stis De - us pa - ter om - ni - po - tens Do - mi - ne

fi - li u - ni - ge - ni - te Je - su Chri - ste et sanc - te spi - ri

tus. Do - mi - ne de - us Agnus de - i fi - li - us pa - tris Qui tol - lis pec -

ca - ta mun - di mi - se - re - re no - bis. Qui tollis pec - ca - ta

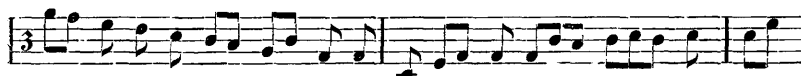
mun - di sus - ci - pe de - pre - ca - ti - o - nem nos - tram Qui - se - des

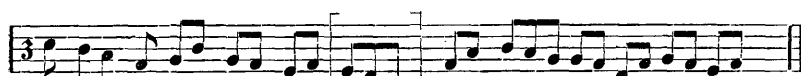
ad dex - te - ram pa - tris mi - se - re - re no - bis Quo - ni -

am tu so - lus sanc - tus Tu so - lus do - mi - nus Tu so - lus

al - tis - si - mus Je - sus Christe Cum sanc - to spi - ri - tu - In

glo - ri - a de - i pa - tris. A - - - men.

NB. Nyomdatechnikai okokból nem gregorián-hangjegyekkel, hanem modern hangjegyekkel kellett az átírást végeznünk. Modern hangjegyekkel a neumairás különlegeségeit nem lehet jelezni (ilyen az oriscus, a strophicus stb.), ezért az alfabetikus zenei hangjelzést írjuk át. Minden hang — nehogy egy vontatott, végevárhatatlan dallam zenei ábráit adjuk — egy nyolcad, összevont nyolcadok az egyes szótagok melismás hangábráit adják. Ne feledjük, hogy a modern hangjegyek használata nem azt a célt szolgálja, hogy a régi hangjelzés ábráit érzékeltessék, hanem azt, hogy az előadást jelezzék s könnyítsék meg. (Lásd P. WAGNER: Elemente des gregorianischen Gesanges, 58 l.) Epen ezért ott, ahol a neumatikus és az alfabetikus feljegyzés között valami eltérés van, azt a szövegben számokkal jeleztük, és pedig:

(1) Neumája *pes flexus liquescens*, de a *liqueesentia* az alfabetikus átírásban ép úgy nincs feltüntetve, mint SCHUBIGER átíratában sem (i. h. 58 l.), ki *pes-t* ír. (2) Neumája *salicus*, ép úgy, mint az előtte lévő *adoramus te-ben*. SCHUBIGER is *pes-t* ír. Lehet, hogy a neumator tévedett. (3) és (4) Neumája *virga liq.* (5) és (6) Neumája *pes liq.* s valószínűleg *d'e pes-t* énekeltek, SCHUBIGERNÉL sincs *pes*. (7) Neumája *pes*, hogy itt egyszerűsítéssel állunk szemben, látni abból, hogy SCHUBIGERNÉL *c'h'd'* van. (8) Neumája *flexa*. (9) Neumája *pes fl. liq.* E két hely ábrája SCHUBIGERREL egyező. (10) A Cod. lat. 14. e helyütt teljesen olvashatatlan, pótlás SCHUBIGER átíratából (i. h. 59. l.).

ISOZ KÁLMÁN.